

Nové formy regionální spolupráce v jihovýchodní Evropě. Určující faktory, problémy a perspektivy

ŠÁRKA WAIŠOVÁ

Od konce osmdesátých let jsme svědky obrody regionalismu ve světové politice. Staré regionální organizace jsou ožiovány, nové se formují. Regionalismus se současně s hlasy volajícími po posílení regionálních uskupení stal tématem mnoha debat o podstatě mezinárodního uspořádání v postbipolárním světě. Obnovení zájmu politické a akademické obce o regionalismus je spojováno s novými trendy a jevy v mezinárodní politice¹: konec konfliktu Východ–Západ, rozpad bipolárního systému a jeho aliančních struktur, opakující se obavy o stabilitu Všeobecné dohody o obchodu a clech (GATT) a multilaterálního obchodního pořádku během vleklého vyjednávání Uruaayského kola, prohlubující se ekonomická integrace a globalisace, měnící se postoj k ekonomickému vývoji v mnoha částech rozvojového světa, důsledky asijské ekonomické krize a jejich rozšíření i do dalších částí světa a růst demokracie a demokratizačních tendencí ve světě. Politický význam regionalismu rostl úměrně s výsledky vývoje v Evropě (přeměna ES na EU, dokončení jednotného vnitřního trhu EU, smlouva z Maastrichtu, třetí rozšíření EU v roce 1995 a rozhodnutí o dalším možném rozšíření o některé postkomunistické státy), s úspěšným vyjednáváním a ratifikací Severoamerické zóny volného obchodu (NAFTA) a pokračujícími rozhovory o stávajících (ASEAN) a nových ekonomických a bezpečnostních uskupeních v asijsko-pacifickém regionu (APEC, ARF, PECC). Poslední vlna regionalistických aktivit pramení z diskuse mezi světem regionálních obchodních bloků na jedné straně a zvýšeným důrazem na subregionální kooperaci a integraci na straně druhé.² Dnešní regionalismus je spíše extrovertní než introvertní, hlouběji reflektuje interdependenci dnešní světové ekonomiky a spleť vztahu mezi globalisací a regionalisací. Nový regionalismus reflektuje současně vnitropolitické i zahraničněpolitické činitele, zahrnuje státní i nestátní aktéry a je výslednicí interakce činitelů různých stupňů: globálního, regionálního, národního a lokálního. Analýza regionalismu a regionálních integračních uskupení tvoří tak jeden ze základů pro porozumění mezinárodnímu uspořádání. Problematika politicko-bezpečnostní a politicko-ekonomické sféry stability a pořádku je úzce propojena se vztahem mezi regionálními institucemi a uskupeními a mezi globálními a multilaterálními útvary. Analýzu regionalismu, i mluvíme-li pouze o jeho úspěšné a institucionalizované formě, nelze nadále omezovat jen na Evropskou unii. Regionalismus je politický fenomén, jehož konkrétní vývojové směry a formy by měly být prozkoumány a vysvětleny.

Několik desetiletí jsme o Evropě mohli uvažovat jen jako o dvou oddělených částech, které měly pramálo společného. O střední a východní Evropě jsme dokonce mohli přemýšlet jen jako o pevné součásti východního bloku, v němž byl život pevně určován Sovětským svazem.

Konec konfliktu Východ–Západ spojil starý kontinent opět do jednoho celku, který nyní musí nalézat nové formy společného soužití a spolupráce. Rozpadem bipolárního blokového uspořádání a rozpuštěním Sovětského svazu vznikl (obnovil se?) nový geopolitický prostor. Rok 1989 byl rozhodující pro vytvoření regionu střední Evropy a rok 1991 pro vytvoření regionu jihovýchodní a severovýchodní Evropy. Bývalé socialistické země se staly svobodnými státy, jimž se otevřela cesta k demokratickému vývoji, ekonomické a politické transformaci. Situace v Evropě se stala složitější a na politickém hřišti se objevilo množství nových hráčů. První pokusy reagovat na tuto novou situaci byly podniknuty na celoevropské úrovni (OBSE / KBSE). S diferenciací vývoje jednotlivých států se ukázalo, že dopad „celoevropských opatření“ je nejistý, málo účinný a neodpovídá požadavkům nové situace ani novým problémům. Vztahy na mezinárodní úrovni v Evropě se rozdělily do několika rovin: 1. celoevropská rovina vztahů a regulace celoevropských problémů (konvenční odzbrojení, lidská práva); 2. vztahy mezi západoevropskými mezinárodními organizacemi (ES, ZEU, NATO) a jednotlivými státy bývalého východního bloku – regulace zájmu států střední, severovýchodní a jihovýchodní Evropy začlenit se do západoevropských politických struktur a institucí; a 3. vztahy a regulace problémů mezi jednotlivými státy. Nová vlna regionalismu, jež se objevila v Evropě a jiných částech světa, se zdála být odpovědí na potřebu regulace konfliktů a řešením problémů na jednotlivých úrovních vztahů. Stará regionální uskupení začala být ožiována, nová začala vznikat (Pentagonála, Višegrád) a mnoho dalších zůstalo na úrovni konferencí a diskusních fór (nejrůznější plány na podporu spolupráce v oblasti Černomoří, na Balkáně a v Pobaltí).

Cílem tohoto článku je prozkoumat regionální integrační uskupení na Balkáně, jejich význam, určující faktory, problémy a perspektivy. Pokusíme se ukázat, odkud vyrůstají kořeny regionalismu na Balkáně, jaké jsou příčiny růstu a úpadku regionálních uskupení v jihovýchodní Evropě, jaké modely regionálních integračních/koooperačních struktur můžeme identifikovat ve zmíněném regionu a zda jsou tyto struktury úspěšné a mají vůbec nějakou budoucnost. Zaměříme se zde však pouze na takové regionální integrační struktury, které mají svůj původ ve vlastní iniciativě zemí regionu jihovýchodní Evropy (jako synonymum zde používám výraz Balkán), nikoli na iniciativy, které byly implementovány zvnějšku působením a vlivem mezinárodních aktérů mimo území jihovýchodní Evropy, například v rámci mírových jednání v mnoha konfliktech na území bývalé Jugoslávie apod.

V kapitole „Definice základních pojmů“ nalezneme čtenář základní vymezení konceptu „regionu“ a pojmů integrace a spolupráce. Druhá kapitola je věnována historickým kořenům balkánské spolupráce a geografickému i politickému vymezení regionu jihovýchodní Evropy. Třetí kapitola shrnuje vývoj regionální integrace na Balkáně v období studené války, kdy se státům jihovýchodní Evropy podařilo překonat studenoválečné blokové dělení a navázat regionální spolupráci se státy západního bloku. Čtvrtá, stěžejní kapitola se věnuje současné podobě regionální spolupráce na Balkáně. Tato kapitola přibližuje jak určující faktory balkánské regionální spolupráce a její historické fáze, tak jednotlivé regionální integrační struktury. Pátá a šestá kapitola je věnována obecně ekonomické situaci balkánského regionu a jeho vztahům se západní Evropou, respektive Evropskou unií. Závěrečná sedmá kapitola pak hodnotí úspěchy a slabosti balkánského regionalismu a zamýšlí se nad stabilizačním účinkem regionální integrace.

1. Definice základních pojmů

Pro jakoukoli regionální analýzu je koncept „regionu“ fundamentální. V sociálních vědách však dosud neexistuje nějaký absolutně nebo přirozeně determinovaný region, nemáme ani jednoduché vysvětlení pro vznik a vývoj ideje regionalismu.³ Nejčastěji akceptované vymezení mezinárodního regionu pochází od Josepha Nye, který region definuje jako *omezený počet států spojených dohromady geografickým vztahem a určitým stupněm vzájemné interdependence*. Pak může být samotný regionalismus definován jako *útvár mezinárodních seskupení na bázi regionů*.⁴

Současná teorie regionalismu upozorňuje na to, že region není jen pouhou agregací států, ale že hranice regionů mohou velmi dobře probíhat státním územím, umisťujíc tak část území států do vznikajícího regionu, zatímco zbytek zůstává stranou.⁵

Pro dobré porozumění je ještě třeba zmínit rozdíl mezi regionalismem a regionalisací. Regionalismus označuje státem iniciované a řízené projekty kooperace, které vznikají jako výslednice mezivládního dialogu a smluv. Regionalismus je asociován s programy a strategiemi a může vést ke vzniku formálních institucí. Regionalismus může být definován jako *multidimenzionální proces regionální integrace, který zahrnuje ekonomické, politické, sociální a kulturní aspekty. Je to spíše soubor politik než jedna jednotlivá politika a přesahuje ideu volného obchodu a integraci národních trhů do jednotné funkcionální jednotky. Jako své důležité charakteristiky vidí geografickou identitu, politickou konvergenci, kolektivní bezpečnost a regionální koherenci*.⁶ Regionalisace označuje proces, který vede k integraci, interakci a prohlubující se koherenci v rámci partikulárního nadnárodního prostoru. Tento proces nemusí být nutně ovlivňován politikou státu a jeho hybné síly vycházejí spíše z trhů, obchodu a investičních toků včetně politik a rozhodnutí firem, než z předem stanovených plánů národních nebo lokálních vlád.

Dalším ze základních pojmů, s nimiž tento článek pracuje, je integrace a spolupráce. Běžné používání termínu „integrace“ je matoucí. Slovníková definice, jež vidí integraci jako *slučování částí do celku*, ponechává řadu otázek a problémů otevřených. Výrazy jako integrace, kooperace nebo společenství jsou používány velmi různě a nejasně. V poslední době získalo slovo integrace dokonce jasně pozitivní nádech. Příliš často můžeme slyšet, že integrace je „dobrá věc“ sama o sobě a že rozšiřování integrace prospívá míru a prosperitě. Tato tendence je klamavá a nebezpečná. Jasným příkladem negativního přínosu integrace je např. Rada vzájemné hospodářské pomoci.

Koncept integrace verbálně definovaný jako slučování částí do celku se však může rozpadnout na ekonomickou integraci (vytváření transnacionální ekonomiky: oblast volného obchodu, celní unie, společný trh atd.), sociální integraci (formování transnacionální společnosti) a politickou integraci (formování transnacionální interdependence). Všechny tři druhy integrace se mohou samozřejmě dělit na další podtypy, které tak lze snadněji definovat a měřit.

A jaký je vzájemný vztah integrace a spolupráce? Podle J. Nye je často používaná dichotomie „integrace versus spolupráce“ chybná, kooperace je totiž součástí integračního procesu. Představíme-li si pravolevou škálu integračního procesu, kde zcela vlevo jsou slabé centrální instituce a zcela vpravo silné centrální instituce, pak pro levou stranu škály je charakteristická spolupráce a pro pravou stranu unitarita, tj. nejvyšší stupeň integrace. Spolupráce tak může projít různými stupni (konfederace, federace, unie) až k dosažení integrovaného celku.⁷

2. Historické kořeny balkánské spolupráce

Jihovýchodní Evropa jako historický region má bouřlivou a dlouhou tradici, která sahá až do antických dob. Balkán a jeho bouřlivost se zapsaly do politicko-geografického slovníku mnohem dříve než střední nebo severovýchodní Evropa. Region jihovýchodní Evropy zahrnuje geograficky pobřežní část Chorvatska, Bosnu a Hercegovinu, Srbsko, jižní Maďarsko, Černou Horu, Albánii, Makedonii, jižní Rumunsko, Bulharsko, Řecko a evropskou část Turecka.⁹ V současnosti jsou především na základě politického konceptu do oblasti Balkánu řazeny Chorvatsko (ačkoli chorvatské politické elity se stále snaží přiřadit svou zemi spíše ke střední Evropě, jako to udělalo Slovinsko¹⁰), Bosna a Hercegovina, Jugoslávie, Albánie, Makedonie, Rumunsko a Bulharsko. Řecko, jako členský stát Evropské unie a NATO, a Turecko, jako člen NATO, do tohoto politického konceptu zapadají jen ztěžka.

Region jihovýchodní Evropa nikdy nebyl silně sociálně soudržný nebo dokonce sociálně integrovaný.¹⁰ Nikdy zde nebyl přítomen pocit společenské sounáležitosti, neboť obyvatelstvo se cítilo příslušné – nábožensky, sociálně i jinak – k nejrozličnějším skupinám, které spolu příliš nekomunikovaly.¹¹ V tomto regionu můžeme pozorovat obrovskou národnostní heterogenitu, jež je důsledkem silných a častých migračních proudů, a velkou interregionální variabilitu. Socializace celých vrstev obyvatelstva a jejich organická integrace do státních a jiných správních struktur je novějším historickým fenoménem, který se shoduje s obdobím národních hnutí a šířením masové kultury.¹² V důsledku silných historických migračních vln se žádnému balkánskému státu nepodařilo dosáhnout ideálu evropského národního státu: etnické a náboženské „homogenity“.

Vytvoření autonomních a nezávislých národních států na Balkáně byl nejen průlom, ale také znamení odmítnutí politické minulosti. Toto dokazuje například silná tendence nahrazovat osmanské instituce a formy lokální správy novými evropskými institucemi. Tato politická a institucionální restrukturalizace, která byla důsledkem slabé historicky zakotvené institucionální struktury, proběhla velmi rychle a silně, i když jednotlivé státy vykazovaly rozdílnou ochotu se europeizovat.

Naproti tomu k ekonomické a sociální restrukturalizaci téměř nedošlo. Důsledkem byla stagnace a odchod obyvatelstva. Tento vývoj měl rozdílný vliv na regionalisaci oblastí: existovalo zde centrum a periferie, ale také periferie na periférii. Existují určité charakteristiky, které jsou pro všechny balkánské společnosti podobné a které sahají až do osmanských dob. Jednou z těchto charakteristik je chybějící zemská šlechta. Stát tak musel plnit roli šlechty, tj. kontrolovat pozemky, zdroje a poddané. Nepřítomnost šlechty je jedním z důvodů, proč v této oblasti neproběhl rychlý a intenzivní kapitalistický rozvoj.

Shrme-li všechny zde uvedené skutečnosti, je jasné, že jihovýchodní Evropa vstupovala bezpochyby do 20. století jako kulturní region, který se svou strukturou blížil spíše středozevnímu regionalismu¹³ než regionalismu evropskému.

Vývoj balkánské regionalismu v období mezi dvěma světovými válkami je v mnohém shodný s vývojem v regionu střední Evropy. Oba regiony, především jižní část střední Evropy a severní část Balkánu, jsou pevně spojeny společnou historií (například podobná situace po uzavření pařížských mírových smluv). Oba regiony nejsou striktně odděleny, hranice mezi nimi teprve vzniká. Podobnost obou regionů je v množství nevyřešených – nejen územních – konfliktů. Ty jsou často příčinou nezájmu a stagnace regionální spolupráce.

3. Vývoj regionální integrace v období studené války

Do období po druhé světové válce vstupuje jihovýchodní Evropa, tak jako většina ostatního světa, determinována konfliktem dvou supervelmocí (USA a SSSR) a dvou ideologií. Zatímco regiony severovýchodní Evropa a střední Evropa zůstaly i za železnou oponou chápány jako celky, byl Balkán rozdělen na dvě, respektive na tři části. Řecko a Turecko se staly součástí západního bloku (nikoli západní Evropy), Jugoslávie pod Titovým vedením začala hledat od přelomu čtyřicátých a padesátých let svou vlastní cestu a ostatní státy regionu „spadly“ do sovětského vlivu. Tato zvláštní situace umožnila překonat nejen blokové myšlení, ale také realizovat skutečnou – regionální bloky přesahující – spolupráci, respektive každý pokus o regionální spolupráci na Balkáně musel být nutně nadblokový (ta však nevedla k vyřešení bilaterálních sporů: Řecko–Turecko: Kypř; Turecko–Bulharsko: Pomaci; Albánie–Řecko; Albánie–Jugoslávie; Jugoslávie–Bulharsko: Makedonie).

Myšlenka regionální nadblokové spolupráce pramenila z euforie z politického uvolnění druhé poloviny 50. let a počátku 60. let. Středoevropské polské iniciativě ministra Rapackého odpovídal rumunský plán z počátku 60. let na zónu bez jaderných zbraní na Balkáně. K této iniciativě se připojily Albánie, Jugoslávie, Řecko i Bulharsko.¹⁴ Aniž by však došlo k nějakým dalším jednáním, byla tato iniciativa pohřbena podpisem Smlouvy o nerozšiřování jaderných zbraní v roce 1968.

Reálné podmínky pro nadblokovou regionální spolupráci ve skutečnosti poskytl až podepsání závěrečného protokolu KBSE v roce 1975. Již v lednu a únoru následujícího roku se uskutečnilo setkání zástupců pěti balkánských států v Aténách. Na tomto setkání sice nebyly vytvořeny žádné konkrétní plány na spolupráci, ale díky pragmatickému zaměření většiny účastníků se podařilo odpolitizovat ideály Balkánu.¹⁵ Řecko vneslo na jednání dokonce myšlenku institucionalizace konference vytvořením stálých orgánů a zřízením Balkánské obchodní komory. Proti takovým pokusům se ale zásadně postavily Bulharsko jako exponent sovětských zájmů na Balkáně, a také Turecko s Jugoslávií, které upřednostňovaly bilaterální jednání před multilaterálními. Ještě je nutné zmínit, že dříve, než začala jakákoli multilaterální jednání, učinily balkánské státy dohodu, že bilaterální spory nebudou vnášet na multilaterální scénu.

V roce 1977, těsně před konferencí KBSE v Bělehradě, se podařilo Řecku na aténské multilaterální setkání balkánských států (tzv. Balkánská konference) iniciovat další mnohostranné setkání v Istanbulu. Řekové přesvědčili ve dvoustranných jednáních Rumunsko, Jugoslávii, Turecko a dokonce i Bulharsko. K jednáním se připojily i Československo a Maďarsko. A tak na jedné konferenci u jednoho stolu seděli zástupci tří států Organizace varšavského paktu (Československo, Maďarsko a Bulharsko), dvou mezi sebou znesvářených členských států NATO (Řecko a Turecko), Rumunsko jako ne právě poslušného vazala Moskvy a Jugoslávie bez blokové příslušnosti. Tato konference nebyla naplněna žádným konkrétním obsahem; jejím velkým úspěchem bylo již to, že neskončila naprostým krachem a ztrátou dalšího zájmu o spolupráci.¹⁶ Třetí Balkánská konference, poprvé na úrovni ministrů zahraničních věcí, proběhla v roce 1988 na základě jugoslávské iniciativy v Bělehradě. Této konference se zúčastnila i Albánie, která tak ukončila svou třicetiletou zahraničně-politickou izolaci.¹⁷ Z témat této konference byly dopředu vyloučeny sporné body jako například národnostní menšiny. Při jednáních se vytvořily dvě skupiny, které měly zcela odlišné zájmy: první skupině, do níž můžeme

zařadit Bulharsko, Řecko a Rumunsko, šlo o „velkou politiku“, tj. Balkán jako zónu bez chemických a nukleárních zbraní, zatímco skupině druhé, Albánii, Jugoslávii a Turecku, šlo o „banální“ věci, jako hospodářskou a kulturní spolupráci a o zajištění práv národnostních menšin. Ani na této konferenci však nedošlo k nějakému výraznému průlomů a konkrétní dohodě balkánských zemí.

Vedle projektů jako byly Balkánské konference se od druhé poloviny 70. let začaly objevovat v jihovýchodní Evropě další projekty a plány na multilaterální nadblokovou spolupráci. Těchto plánů a projektů byla celá řada, některé měly jen jepičí život a některým se podařilo překročit regionální hranici. Mezi úspěšné projekty patřilo Pracovní uskupení Alpy – Jadran (ARGE Alpen – Adria, Arbeitsgemeinschaft Alpen – Adria), jež vzniklo na počátku roku 1978. Toto uskupení svou strukturou spočívalo na mikro- i makroregionálních strukturách – členy byly jednotlivé státy i mikroregiony: německé a rakouské spolkové země, italské regiony a autonomní regiony, švýcarské kantony, jugoslávské federativní republiky Slovinsko a Chorvatsko a maďarské komitáty.¹⁸

Nová vlna kooperativních plánů v regionu jihovýchodní Evropa se objevila těsně před rozpadem komunistického bloku na přelomu 80. a 90. let: 1. V listopadu 1989 to byla italsko-jugoslávská Jadranská iniciativa zaměřená převážně na témata životního prostředí a na stav Jadranského pobřeží. V jejím rámci pak následujícího roku vznikla pracovní skupina Střední a jižní Jadran, která umožnila přímou účast Bosny a Hercegoviny, Chorvatska, Černé Hory a Makedonie na ekonomické spolupráci s italskými regiony. 2. Na konci roku 1989 se utvořila skupina podunajských států, která se institucionalizovala až v květnu 1990 jako Pracovní uskupení podunajských zemí (ARGE Donauländer). Jejími členy byly podobně jako u ARGE Alpen-Adria jednotlivé státy a regiony¹⁹. 3. Pracovní skupina alpských zemí (ARGE ALP), jejíž přesné zaměření nebylo určeno.

Ačkoli jsou všechna tato uskupení velmi rozdílná, mají několik společných jmenovatelů: existovala na úrovni expertů a měla velmi konkrétní úkoly (problémy infrastruktury, plavební režim na Dunaji, transit přes Alpy). Zdá se, že v přechodné fázi od reálného socialismu k parlamentním systémům a tržní ekonomice byl každý návrh na kooperaci nekriticky akceptován. Toto je také hlavní rozdíl mezi regiony střední a jihovýchodní Evropy. Ve střední Evropě byl postoj k integračním plánům zdrženlivý a pokud se nějak objevily, pak jen ve spojení se západními institucemi. V jihovýchodní Evropě byla na počátku 90. let snaha o vytváření kooperativních struktur živelná. Zdá se, že zájem o regionální i transregionální spolupráci pramenil ze snahy jednotlivých členských států socialistické Jugoslávie o zajištění vlastní existence na plánované cestě k samostatnosti. Rozpadem Jugoslávie, spory o hranice a etnickými problémy, které vyvrcholily válkami, se rozpadla historická pouta a identita celé balkánské oblasti, obnovila se stará nepřítelství a cesta integračním snahám byla uzavřena. Bulharsko, Rumunsko ani Albánie nejevily v této době zájem podílet se na regionálních uskupeních.

Zatímco ještě na počátku 20. století jsme mohli o historickém regionu jihovýchodní Evropy mluvit jako o kulturním regionu, do devadesátých let 20. století vstoupil tento region jako silně heterogenní oblast s klesající společnou identitou a klesajícím regionalismem.

4. Současná podoba regionální spolupráce na Balkáně

Konflikty na území bývalé Jugoslávie na počátku 90. let a mnohé jiné spory na Balkáně značně ztížily regionální spolupráci v regionu jihovýchodní Evropy. Poté, co definitivně skončil konflikt Východ–Západ, sešli se v roce 1990 ministři zahraničních věcí balkánských zemí v Tiraně v rámci Balkánské konference. Ministři zahraničních věcí se v Tiraně pokusili vytvořit nové multilaterální kooperační struktury. Tato iniciativa narazila na nedostatek jasné představy o budoucnosti celého regionu a definitivně ztroskotala, když v roce 1991 vypukla válka na jugoslávském území.²⁰

Jakmile jednotlivé státy svazové Jugoslávie dosáhly samostatnosti a další země jihovýchodní Evropy nezávislosti na Sovětském svazu, bylo jasné, že je nutné, aby, pokud chtějí být úspěšnými členy mezinárodního společenství, vyřešily vzájemné spory a pokusily se vytvořit nové kooperační struktury. „Zlatá éra“ balkánské spolupráce z let 1987–1990 byla nenávratně pryč a perspektivy další kooperace byly pochybné. Balkánská kooperace po skončení konfliktu Východ–Západ probíhala ve třech fázích: První fáze probíhala od roku 1991, kdy jednotlivé svazové republiky Jugoslávie začaly vyhlášovat nezávislost, do roku 1994/1995, kdy došlo k jednáním, která směřovala k Daytonské dohodě. Druhá fáze balkánské spolupráce následovala po uzavření Daytonské dohody a trvala až do začátku srbsko-kosovské konfrontace. Třetí období začíná ukončením bojů v Kosovu a přítomností mezinárodních sil v oblasti. Tato třetí fáze balkánské kooperace se vyznačuje silnou politickou i ekonomickou intervencí vnějších aktérů.

4.1 První období balkánské spolupráce

První období je charakterizováno výraznými třenicemi a neshodami mezi jednotlivými státy jihovýchodní Evropy. Ty mezi sebou uzavíraly na počátku 90. let bilaterální Dohody o přátelství a spolupráci, ve snaze zaplnit mocenské vakuum, které vzniklo na Balkáně. Tyto dohody byly chápány jako zdůraznění regionální konfrontace, která byla založena na struktuře os a aliancí.²¹ Ústředním tématem zahraniční politiky na Balkáně v tomto období byla otázka národnosti a národního zájmu, etnických menšin a práva na sebeurčení. Po roce 1992 se objevila výrazná stagnace v pokusech o spolupráci (multilaterální i bilaterální) nebo – přesněji – byl učiněn krok zpět. Bilaterální kontakty v regionu byly omezeny na minimum a o multilaterální spolupráci nelze mluvit vůbec. Příčinou tohoto vývoje byly následující faktory:

- Pokračující rozpad Jugoslávie a stále přítomné nebezpečí rozšíření (*spill over*) války do dalších oblastí Balkánu.
- Demokratizace a liberalizace postkomunistických zemí jihovýchodní Evropy byla pomalejší než v případě většiny ostatních zemí bývalého východního bloku.
- Ekonomická pomoc, která přicházela ze západní Evropy, především z EU, nebyla schopna účinně podpořit konjunkturu balkánských ekonomik. Ani balkánské ekonomiky západního typu, tj. řecká a turecká, nebyly schopny účinně podpořit ekonomiky sousedních států.
- Znovu se objevila logika aliancí konfliktu Východ–Západ, která je založena na tradičních vztazích přátelství. Turecká zahraniční politika se zajímala především o Albánii a Bulharsko. S oběma státy uzavřelo Turecko bilaterální smlouvy v roce 1992. V reakci na tyto smlouvy obnovily Řecko a Srbsko své přátelské vztahy. Tyto události narýsovaly na Balkáně novou hranici, kde hlavní roli hraje Makedonie.

První období kooperace v regionu jihovýchodní Evropy po skončení konfrontace Východ–Západ bylo zatíženo především konflikty na území západního a středního Balkánu, tj. na území bývalé Jugoslávie. Snahy o kooperaci na Balkáně se tak přesunuly do oblasti východního Balkánu a střední Asie, tedy do oblasti Černého moře.

4.2 Černomořská hospodářská spolupráce.

Z turecké a sovětské iniciativy byla v roce 1990 uzavřena Rámcová dohoda mezi Bulharskem, Rumunskem a Sovětským svazem o sdílení problémů infrastruktury, ekonomických, sociálních a environmentálních problémů v oblasti Černého moře a o rozvíjení vzájemné spolupráce. Tato dohoda představovala snahu definovat agendu multilaterální spolupráce v oblasti. Na dalším setkání signatářských států této dohody během roku 1991 se jako pozorovatelé zúčastnily Řecko, Turecko a nové nástupnické státy SSSR v oblasti Černého moře, které vyjádřily zájem připojit se k této dohodě.

V červnu 1992 pak byla v Istanbulu uzavřena Dohoda o Černomořské hospodářské spolupráci (BSEC) a podepsána šéfy vlád Albánie, Arménie, Ázerbajdžánu, Bulharska, Gruzie, Moldavska, Ruska, Řecka, Rumunska, Turecka a Ukrajiny. Rozpad Jugoslávie vedl k tomu, že její přihláška o členství se stala obsoletní a byla odmítnuta. Pro více než polovinu států BSEC bylo členství v této organizaci první historickou zkušeností na mezinárodní scéně. Podle dohody o BSEC mělo být toto uskupení založeno na Závěrečných helsinských aktech a Pařížské chartě pro novou Evropu. Hlavním cílem se stalo dosažení stability a prosperity černomořské oblasti.²²

Zároveň s Dohodou o BSEC byla v Istanbulu podepsána Bosporská deklarace, která zakládala politickou spolupráci mezi členy BSEC a potvrzovala vůli signatářů řešit případné spory mírovou cestou podle zásad KBSE a principů OSN. V současné době mají statut pozorovatele Egypt, Itálie, Izrael, Polsko, Rakousko, Slovensko a Tunisko. Na setkání šéfů států a vlád v roce 1998 v Istanbulu byla podepsána Charta BSEC, která prohlašuje Černomořskou hospodářskou spolupráci za mezinárodní organizaci.

Institucionalizace Černomořské hospodářské spolupráce je stále relativně slabá. Hlavním orgánem BSEC je Setkání ministrů zahraničních vztahů a nejvyšších státních činitelů. Původně se toto setkání konalo jednou ročně. Po zavedení šestiměsíčního rotujícího předsednictví se tato instituce transformovala do pravidelných pololetních setkání ministrů zahraničních věcí a *ad hoc* setkání vysokých úředníků ministerstev. Hlavním úkolem Setkání ministrů je 1. rozhodování o všech tématech, která se týkají fungování BSEC, 2. projednávání všech témat navrhovaných pomocnými orgány, 3. rozhodování o udělení statutu pozorovatele státům či mezinárodním organizacím, 4. vytváření pomocných orgánů a definování a změna jejich agendy. Agenda BSEC je podporována malým Stálým mezinárodním sekretariátem (PERMIS – sídlo v Istanbulu), který byl zřízen již v roce 1992, ale plně funkční je až od roku 1994. Trojici hlavních orgánů BSEC doplňuje Parlamentní shromáždění Černomořské hospodářské spolupráce, které se setkává dvakrát do roka. Mezi pomocné orgány patří Černomořská obchodní a rozvojová banka (otevřena v roce 1999 v Soluni), Mezinárodní centrum pro černomořská studia, Černomořské centrum pro malé a střední podniky a pracovní skupiny a skupiny expertů; např. pracovní skupina pro dopravu, energii, obchod, průmyslovou spolupráci a pracovní skupina pro ochranu životního prostředí.

Společným zájmem Černomořské hospodářské spolupráce je především rozvoj transevropských sítí, položení optických kabelů, propojení národních elektrických systémů, dále oblast informatiky, výměna ekonomických a komerčních informací, turismus, těžba a zpracování nerostných surovin, věda a výzkum a spolupráce v zemědělském sektoru. Nástrojem k dosažení cílů BSEC je 1. podpora kompatibility dopravních systémů, které spojují Evropu, střední Asii a Čínu (tzv. nová hedvábná cesta); 2. vytvoření dohádovacího fóra pro řešení otázek transportních ropovodů a plynovodů ze střední Asie; 3. podpora kompatibility energetických a komunikačních systémů střední a jihovýchodní Evropy a střední Asie, 4. vytváření alternativního hospodářského společenství pro státy bývalého SSSR, 5. podpora malých a středních podniků, 6. dohody o zabránění dvojího zdanění a 7. zajištění podmínek pro investice a kapitálové toky.²³ Cílem BSEC je vytvoření zóny volného obchodu na území členských států. To může být komplikováno divergentními vztahy jednotlivých členských států BSEC s EU. Není zde totiž možné aplikovat podmínku uzavření Asociačních dohod s EU tak, jako to platí v případě CEFTA. Problémem BSEC by mohly do budoucna být nejasné nebo problematické vztahy jádrových států Černomořské hospodářské spolupráce, tj. Ruska, Turecka a Ukrajiny.

Vytvoření BSEC je třeba vidět především v kontextu trendů počátku 90. let 20. století a rostoucích vztahů interdependence mezi státy západní a východní části Evropy. Hodnocení činnosti BSEC je smíšené. Ačkoli od založení BSEC proběhlo mnoho setkání členských států na nejrůznějších úrovních, reálná kooperace je stále velmi slabá.²⁴ I přes počáteční ekonomický úspěch Černomořské spolupráce zůstávají v této oblasti mnohé nevyřešené problémy a potenciální konflikty: etnicko-kulturní, politické, hospodářské a systémové (např. Arménie–Ázerbajdžán, Rusko–Ukrajina, Řecko–Turecko ad.). Je však pravdou, že BSEC se stala základem pro zcela nové vztahy mezi svými členskými státy, které byly dříve založeny převážně na bilaterální bázi. BSEC je založena na multilaterálních ekonomických strukturách a na potenciálu a dynamice soukromého sektoru. Relativní chudoba a velké rozdíly mezi členy Černomořské hospodářské spolupráce ve velikosti, počtech obyvatelstva a ekonomickém vývoji však předurčují slabé zdroje pro podporu multilaterální spolupráce. BSEC zahrnuje relativně bohaté státy jako je Řecko (11 900 USD na hlavu/rok 1996), středně bohaté státy typu Ruské federace (6 500 USD na hlavu/rok 1996) a chudé státy, např. Arménii (2 500 USD na hlavu) a Ázerbajdžán (1 400 USD na hlavu). Vztahy BSEC s potenciálními podporovateli (ekonomickými i politickými), jako je např. EU a EBRD, jsou mnohem slabší než např. obdobné vztahy Euro-arktické rady, Rady baltských států a Středoevropské iniciativy s EU a EBRD. Celou situaci komplikuje rozdílná politická pozice členů BSEC: Řecko je členem EU, Turecko má s EU uzavřenou celní unii, Rumunsko a Bulharsko mají s EU uzavřené Asociační dohody a bývalé sovětské republiky uzavřely s EU Dohody o partnerství a spolupráci. Teprve v budoucnu se ukáže, zda je BSEC schopná efektivně přispět k překonání regionálních problémů a vytvořit tak prostor pro úspěšnou multilaterální spolupráci.

4.3 Druhé období balkánské spolupráce

Druhé období balkánské spolupráce začalo po uzavření Daytonské dohody, kdy došlo k politické stabilizaci oblastí. Na přelomu roku 1995/1996 už také bylo jasné, že státy jihovýchodní Evropy nebudou zahrnuty v první vlně rozšiřování NATO a EU. V této době zesílily hlasy volající po prohloubení balkánské spolupráce a vytvoření nových kooperativních struktur, které by všem zemím regionu umožnily politické i ekonomické začlenění do mezinárodního společenství.

V únoru 1996 se uskutečnilo setkání ministrů zahraničních věcí v Sofii, které mělo připravit program na podporu míru a multilaterální ekonomické a politické spolupráce v jihovýchodní Evropě. Během března 1996 zveřejnilo Řecko návrh na vytvoření Balkánského výboru pro průmyslovou infrastrukturu a politickou spolupráci. O tuto spolupráci projevil zájem především Bulharsko a Rumunsko.²⁵

Pokrokem ve vnitrobalkánských vztazích bylo podepsání Deklarace o stabilitě, bezpečnosti a kooperaci ministry zahraničních věcí Bulharska, Řecka, Rumunska, Svazové republiky Jugoslávie a zmocněnci ministerstev zahraničí Albánie a Turecka v červenci 1996.

Tyto první pokusy obnovit multilaterální spolupráci ukázaly, že zatím existují stále určité limity hloubky a šířky možné spolupráce:

- Kooperace byla zatím možná především v ekonomické oblasti a případně v oblasti boje proti terorismu.
- Albánie a Turecko zaujímaly k regionální spolupráci pesimistické stanovisko a spoléhaly se spíše na přímou komunikaci s EU nebo USA.
- Ve většině nově navrhovaných kooperativních struktur chyběly Makedonie, Chorvatsko a Slovinsko. Neúčast těchto tří států znamenala neúplnost možného řešení nejrůznějších témat (menšiny, etnika, sebeurčení v regionu).

Současně s Daytonskou dohodou²⁶ byly iniciovány především ze strany EU a USA nové plány k podpoře regionální spolupráce na Balkáně. Hlavní kooperativní strukturou v regionu jihovýchodní Evropy, která vzešla z těchto iniciativ, byla Konference o dobrém sousedství, stabilitě, bezpečnosti a kooperaci v jihovýchodní Evropě (Conference on Good Neighbourliness, Stability, Security and Cooperation in South Eastern Europe – CSEE). Tato konference bývá také někdy nazývána Balkánskou konferencí²⁷. Proces, který vychází z Konference o dobrém sousedství, stabilitě, bezpečnosti a kooperaci v jihovýchodní Evropě a který je součástí Konference, se institucionalizoval pod názvem Kooperační proces v jihovýchodní Evropě (South East European Cooperation Proces).

4.4 Konference o dobrém sousedství, stabilitě, bezpečnosti a kooperaci v jihovýchodní Evropě, Kooperační proces v jihovýchodní Evropě

Na základě bulharské iniciativy se v roce 1996 v Sofii v rámci Balkánské konference setkali ministři zahraničních věcí Albánie, Bulharska, Jugoslávie, Řecka a Turecka. Výsledkem tohoto setkání byla Deklarace o dobrých sousedských vztazích, stabilitě, bezpečnosti a kooperaci na Balkáně, která zdůrazňuje důležitou roli helsinských principů OBSE a Daytonské dohody. V Deklaraci byl zdůrazněn zájem zúčastněných zemí rozvinout především ekonomickou kooperaci; podpořit rozvoj humanitárních, sociálních a kulturních vztahů a zesílit boj proti drogám, nelegálním obchodům se zbraněmi, organizovanému zločinu a terorismu. Makedonie bojkotovala toto setkání kvůli vzájemným sporům s Řeckem. Bosna a Hercegovina, Chorvatsko a Slovinsko vyslaly na Balkánskou konferenci jen pozorovatele.

Další setkání ministrů zahraničních věcí v rámci Balkánské konference se konalo v červnu 1997. Výsledkem této konference byla dohoda o pravidelném setkávání vysokých úředníků ministerstev zahraničních věcí, dále dohoda o setkávání ministrů obchodu a vytvoření centra pro podporu obchodu, centra pro podporu kooperace malých a středních podniků a skupiny odborníků z oblasti telekomunikací.

V listopadu 1997 se setkali na Krétě nejvyšší představitelé států a premiéři většiny balkánských zemí a konstatovali nutnost prohloubit stávající ekonomickou i politickou spolupráci a rozšířit ji i do dalších oblastí. Byla dohodnuta pravidelná každoroční setkání ministrů dopravy, energetiky a komunikací, která se měla primárně zaměřit na kooperaci a rozvoj v oblasti infrastruktury; setkání ministrů financí, která se měla zaměřit na přeshraniční spolupráci; a ministrů zahraničí, jejichž úkolem bylo rozvíjet institucionalizaci Balkánské konference a možné vytvoření stálého sekretariátu.²⁸

Ministři obrany balkánských zemí se setkávali pravidelně od roku 1996. Tato setkání byla podporována USA, Itálií a NATO. Na jaře 1998 souhlasily Albánie, Bulharsko, Makedonie, Řecko, Rumunsko a Turecko s vytvořením mnohonárodních sil o síle 2000 vojáků, jejichž úkolem by byl peacekeeping. Na vzniku a činnosti této jednotky se měla podílet i Itálie; účast měla zůstat otevřená i dalším zemím, které projeví zájem. Jednotka měla být činná především na území členských států a měla se podílet na stabilizaci regionu a mírovém řešení sporů.

Na třetím setkání ministrů zahraničních věcí zemí Balkánské konference, které se uskutečnilo v Istanbulu v červnu 1998 a kterého se zúčastnil také jugoslávský ministr zahraničí, byl projednáván konflikt na Kosovu. Na následujícím setkání v Antalyi v říjnu 1998 byla přijata deklarace, kterou podpořily i Albánie a Svazová republika Jugoslávie. Tato deklarace vyzývala Srby a kosovské Albánce, aby případný konflikt řešili vyjednáváním.

V rámci Balkánské konference se postupně vytvořilo zvláštní uskupení Bulharska, Řecka, Rumunska a Turecka. Tyto státy zintenzivnily vzájemnou spolupráci v rámci Konference a tvořily *ad hoc* skupiny ke vznikajícím problémům. V březnu 1998 požadovali ministři zahraničních věcí Bulharska, Řecka, Rumunska a Turecka přijetí mírové rezoluce o konfliktu na Kosovu v rámci Balkánské konference, která by vyzývala k respektování stávajících hranic a lidských práv kosovských Albánců a nabízela jim podporu při hledání řešení konfliktu.

Hodnotíme-li téměř pětiletou existenci Balkánské konference, je nutné říci, že reálných úspěchů nebylo mnoho. Balkánská konference je ale zřejmě nejširším ryze balkánským fórem, které se orientuje i na politické problémy a snaží se překonat vzájemné neshody a nevraživost. Je to také fórum, které došlo na škále projednávání otázek nejdále. Nezaleklo se ani takových problémů, jako jsou např. etnické menšiny apod. Andrew Cottey dokonce tvrdí, že Balkánská konference díky koordinaci zahraničních politik svých členů přispěla k tomu, že se kosovský konflikt nerozšířil za hranice Kosova.²⁹ Balkánská konference má jistě nezanedbatelný přínos i proto, že se v jejím rámci setkávají pouze země regionu jihovýchodní Evropy, které jsou svázány podobnými problémy, ekonomickými i politickými. Vnější tlak ze strany jiných organizací nebo západoevropských států je minimální, neboť nejsou členy ani pozorovateli. Dohoda o vytvoření mnohonárodní peacekeeping skupiny dokázala, že Balkánská konference má velký potenciál v politické oblasti.

Paralelně k Balkánské konferenci se v regionu jihovýchodní Evropy v období po Daytonské dohodě objevily dvě západní iniciativy: 1. Proces z Royaumont (Royaumont Process – pojmenovaný podle místa svého vzniku), Proces pro stabilitu a dobré sousedství, iniciovaný EU a 2. Kooperační iniciativa pro jihovýchodní Evropu³⁰ (South East European Cooperative Initiative – SECI) iniciovaná USA. Royaumontský proces byl vytvořen poté, co byla uzavřena Daytonská dohoda v prosinci 1995, v době francouzského předsednictví v EU. Členy se staly Slovinsko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Jugoslávie, Albánie, Bulharsko, Maďarsko, Rumunsko,

USA, Rusko a zástupci OBSE a Rady Evropy.³¹ Proces je ošetřován koordinátorem EU a omezuje se především na projekty z oblasti kultury, občanské společnosti a lidských práv. Kooperační iniciativa pro jihovýchodní Evropu byla vytvořena na základě amerického návrhu v roce 1997 a je stejně jako Royaumontský proces produktem Daytonu. SECI se soustřeďuje na podporu vybraných hospodářských projektů, které jsou ošetřovány zvláštními koordinátory.³²

4.5 Třetí období balkánské spolupráce

Začátek třetího období balkánské spolupráce můžeme ztotožnit s počátkem konfliktu na Kosovu. Tento konflikt přinesl silnou přítomnost mezinárodních sil v oblasti Balkánu a posílil snahu mezinárodního společenství intervenovat v oblasti regionu jihovýchodní Evropy, např. vytvářením mezinárodních protektorátů (např. vytvoření kvaziprotektorátu v Kosovu na základě rezoluce 1244 Rady bezpečnosti OSN) a účastí ve vznikajících kooperativních strukturách regionu. Výsledkem intervenčních snah mezinárodního společenství bylo vytvoření Paktu stability. Pakt stability svedl dohromady státy regionu jihovýchodní Evropy – Albánii, Bosnu a Hercegovinu, Bulharsko, Chorvatsko, Makedonii, Rumunsko a Turecko, jejich sousedy (Maďarsko, Slovinsko), státy EU, G8, Norsko, Švýcarsko, mezinárodní organizace (Mezinárodní měnový fond, Evropskou banku pro obnovu a rozvoj, Evropskou investiční banku) a regionální organizace (Černomořskou hospodářskou spolupráci, Středoevropskou iniciativu a SECI). Z Paktu stability byla vyloučena Jugoslávie, a to až do doby, než urovná konflikty se svými sousedy a provede vnitřní demokratizaci.³³ Evropská unie přislíbila v rámci Paktu stability uzavřít s Albánií, Bosnou a Hercegovinou, Chorvatskem, Makedonií a Jugoslávií Stabilizační a asociační dohody (Stabilisation and Association Agreement).³⁴

Pakt stability je jednou z mála kooperativních struktur, které jsou výsledkem období po kosovské krizi. Při vzniku Paktu stability se objevily pochybnosti, zda vytvoření takovéto struktury má vůbec smysl, když na Balkáně existují již taková uskupení jako je Balkánská konference, Royaumontský proces a SECI. Vytvořením Paktu stability paralelně vedle těchto kooperativních struktur by došlo ke zbytečné institucionální duplicitě. Tato otázka byla vyřešena na základě návrhu obsaženého ve Zprávě o západním Balkánu, kterou na lisabonském summitu EU společně předložili Javier Solana, generální sekretář pro Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku EU, a Chris Patten, komisař pro zahraniční vztahy EU.³⁵ Podle této zprávy měly být Royaumontský proces a Kooperační iniciativa pro jihovýchodní Evropu začleněny do Paktu stability.

Všechny čtyři kooperativní iniciativy – Balkánská konference, Royaumontský proces, SECI i Pakt stability – ilustrují limity i potenciál regionální kooperace jihovýchodní Evropy. Regionální kooperace hrála sice roli v urovnání konfliktů na Balkáně, nepodílela se však významněji na mírových opatřeních v Bosně a Hercegovině a na Kosovu, které zůstaly na bedrech vnějších aktérů. Obnovení nebo vznik zcela nových konfliktů na Balkáně by mohl vést k úplnému rozpadu a mizivé budoucnosti regionálních kooperativních struktur jihovýchodní Evropy. Navzdory mnoha prohlášením ze setkání v rámci balkánských kooperativních iniciativ byla dosud jejich schopnost podílet se na řešení regionálních problémů omezená. Oblasti působnosti všech těchto iniciativ, ať se jedná o uskupení vycházející přímo z regionu jihovýchodní Evropy (Balkánská konference) nebo uskupení, která jsou výsledkem vlivu a účasti vnějších aktérů (Pakt stability, SECI nebo Royaumontský proces), se překrývají a v určitých případech si jednotlivé iniciativy konkurují.

Je však nesporné, že pouhá existence těchto procesů reflektuje přání všech vlád jihovýchodní Evropy překonat stávající konflikty a nalézt kooperativní multilaterální řešení problémů. Zachování pravidelného multilaterálního dialogu mezi státy jihovýchodní Evropy je politickým úspěchem samo o sobě.

5. Ekonomická situace států jihovýchodní Evropy

Ekonomický vývoj v jihovýchodní Evropě se liší od politického vývoje. Roky 1980–1988 jsou sice ještě výrazně poznamenány ekonomickou recesí v regionu, ale už na konci 80. let hledaly balkánské země nové trhy a nové možnosti liberalizace ekonomik.³⁶

Po rozpadu RVHP, který nově definoval ekonomickou i geopolitickou situaci v regionu, se u mnoha balkánských zemí po počáteční ekonomické recesi zvýšil podíl na regionálním vnitrobalkánském obchodě. Například v případě Bulharska to bylo z 18 % celkového obchodu v roce 1980 na 23 % v roce 1992 a u Rumunska ze 7 % celkového obchodu v roce 1980 na 12 % v roce 1992.

V případě řeckého a tureckého exportu do zemí regionu jihovýchodní Evropy můžeme v 80. letech pozorovat pokles ve prospěch EU. Ekonomické propojení Turecka a Řecka s ostatními balkánskými zeměmi výrazně oslabilo. U Řecka byla jeho západoevropská ekonomická a politická orientace potvrzena vstupem do EU v roce 1981. Návrat řeckých ekonomických zájmů do balkánského regionu můžeme pozorovat až v polovině devadesátých let, kdy se řecký export do balkánských zemí zvýšil z 240 milionů USD v roce 1990 na 1 400 milionů USD v roce 1996. Přímé investice z Řecka plynuly především do oblasti služeb, financí a do zpracovatelského průmyslu.

Ekonomická situace států na území bývalé Jugoslávie byla výrazně odlišná od situace Albánie, Bulharska, Řecka, Rumunska a Turecka. Nástupnické státy bývalé socialistické Jugoslávie bojovaly se zánikem ekonomických propojení, která existovala v rámci jednotného státu, s rozpadem ekonomických a státních struktur, se vznikem nových hranic a hledáním nových trhů, s následky válek (např. embargo OSN) a migrací obyvatelstva na svém území. Postupně se ekonomická situace Chorvatska, Bosny a Hercegoviny, Jugoslávie a Makedonie začala stabilizovat a zlepšovat. K tomuto zlepšení přispěl především rozvoj multilaterální a bilaterální spolupráce³⁷ a hospodářská pomoc EU a jiných mezinárodních organizací.

6. Evropská unie a Balkán: stabilizační a asociační dohody

Základem stabilizačních a asociačních dohod mezi EU a zeměmi jihovýchodní Evropy byl Regionální koncept pro jihovýchodní Evropu, který EU přijala v roce 1996 a revidovala v důsledku kosovské krize. Tento koncept definoval základní podmínky účasti na programech pomoci a uzavření asociačních dohod pro pět zemí – Albánii, Bosnu a Hercegovinu, Chorvatsko, Makedonii a Jugoslávii. Albánie a Makedonie uzavřely v roce 1998 podle tohoto Regionálního konceptu Kooperační dohody s EU a získaly přístup k programům pomoci Evropské unie.

Regionální koncept pro jihovýchodní Evropu byl revidován v důsledku kosovské krize a byl dále rozšířen vytvořením tzv. Stabilizačních a asociačních dohod. Ty měly nahradit tradiční

Asociační dohody, tzv. Evropské dohody, a měly poskytnout státům jihovýchodní Evropy konkrétní perspektivy spolupráce s EU a budoucího členství v Unii. Byly stanoveny podmínky, které musí jednotlivé země splnit, aby s nimi byla zahájena jednání o uzavření Stabilizačních dohod³⁸:

- právní stát, demokracie, respektování lidských práv a práv menšin
- svobodné a všeobecné volby
- žádná diskriminace
- první hospodářské reformní kroky: privatizace, odbourání kontroly cen
- pro Bosnu a Hercegovinu, Chorvatsko a Jugoslávii: dodržování dohody z Daytonu

V souvislosti s vyjednáváním o stabilizačních a asociačních dohodách v jihovýchodní Evropě došlo k udělení statusu kandidáta EU pro druhé kolo rozšiřování Unie Bulharsku a Rumunsku na helsinském summitu v prosinci 1999. EU uznala tímto aktem pokrok transformačních procesů v obou zemích a zohlednila ztráty Bulharska a Rumunska, které vznikly těmto státům v důsledku jugoslávského konfliktu a uvalení embarga na Jugoslávii (ekonomická ztráta Bulharska byla v roce 1996 vyčíslena na 6,2 miliard amerických dolarů³⁹).

Cílem Evropské unie je dosažení funkčních sítí transportu energií a telekomunikační sítě (TEN – TransEuropean Networks) v celé Evropě do roku 2010. V rámci programů pro realizaci TEN byly ustaveny zvláštní programy pro Balkán: 1. Výstavba ropovodu z Burgasu (Kazachstán) do Alexandropolis (Řecko), který by umožnil transport kaspické ropy do Středozemí, 2. prodloužení transbalkánského plynovodu z Ruska do Albánie a Makedonie, 3. výstavba nového mostu přes Dunaj mezi Rumunskem a Bulharskem a další.

7. Úspěchy a slabosti balkánského regionalismu

Nemůžeme sice říci, že by Balkán byl ve své historii homogenní oblastí se společnými zájmy, ať politickými či ekonomickými, ale vždy byl oblastí se specifickou historií, která tvořila zvláštní kulturní vztahy a souvislosti mezi jednotlivými státy a jejich obyvatelstvem. Tyto kulturní vztahy byly zpětrhány rozdělením regionu po druhé světové válce. Obecně lze říci, že celá Evropa se po skončení druhé světové války v mnoha ohledech znovu utvářela. Region jihovýchodní Evropy byl rozdělen mocenskými a ideologickými zájmy velmocí a byl případem *sui generis* konfliktu Východ–Západ. Bulharsko a Rumunsko byly součástí východního socialistického bloku, Řecko a Turecko byly součástí západního společenství a členy západních kooperativních institucí, Albánie praktikovala silně izolacionistickou zahraniční politiku a Jugoslávie, která praktikovala *Sonderweg*, se vyhraňovala proti bipolárnímu konfliktu v Hnutí nezúčastněných.

Rozhodující změnu pro jihovýchodní Evropu znamenal konec konfliktu Východ–Západ, který vyvolal mocenské vakuum v mnoha částech Evropy. Tato nová situace umožnila rozvíjení dosud potlačované snahy o navázání bilaterálních a multilaterálních kontaktů v regionu, ale současně rozdmýchala staré konflikty a spory. Rok 1991 se stal bránou k destabilizaci západního a středního Balkánu a znamenal stagnaci komunikace mezi zeměmi regionu. Střední Balkán tak byl z kooperativních struktur vyloučen a ty se tvořily pouze v oblasti východního Balkánu. Slovinsko, které bylo od jihovýchodní Evropy odděleno válčícím středním Balkánem, se obrátilo do střední Evropy.

Konec konfliktu na Kosovu i současný stav konfliktu v Makedonii umožnily „návrat“ středního Balkánu do jihovýchodní Evropy a jejích kooperativních struktur. V současnosti jedinou multilaterální funkční strukturou, která se zakládá pouze na iniciativě zemí regionu jihovýchodní Evropy, je Balkánská konference. Na počátku své existence jí byla i Černomořská hospodářská spolupráce, její striktně ekonomické zaměření a rozšíření členství na Rusko a země střední Asie však zapříčinily ztrátu efektivního vlivu na politické události v oblasti regionu jihovýchodní Evropy. Těžiště Balkánské konference můžeme nalézt právě v zemích východního Balkánu, které se po celá 90. léta snažily řešit vzájemné konflikty mírovou cestou. Ostatní regionální instituce kooperativního rázu jsou výsledkem přítomnosti nebo intervence vnějších aktérů, kteří se snaží stabilizovat Balkán.

Většina stabilizačních projektů pro region jihovýchodní Evropy klade důraz na regionální nadstátní spolupráci, která by měla vést k dlouhodobé stabilizaci Balkánu. Avšak v případě balkánských zemí je výsledek regionální integrace pochybný. Rozpad Jugoslávie ukázal, že jednoduchý předpoklad, že tam, kde existuje hospodářská a politická interdependance, se neválčí, podceňuje vlastní dynamiku politicko-společenských procesů a ekonomickou soutěž.

Od začátku transformace a po rozpadu Jugoslávie se obchodní politika států jihovýchodní Evropy orientovala převážně na EU, nikoli na obchod v rámci balkánského regionu. Přesto musíme říci, že regionální volný obchod má pro transformující se země nezanedbatelný význam, neboť jim umožňuje překlenout přechodné období, než vstoupí na trh EU. Tak dnes dominuje regionální obchod např. v Bosně a Hercegovině a v Makedonii. V této souvislosti je třeba připomenout, že regionální obchod a kontakty by měly dosahovat určité šíře. Stabilizační efekt regionální integrace, jak se ukazuje právě v Bosně a Hercegovině, je sporný. Bosna a Hercegovina se omezila převážně na regionální kontakty ve formě volného obchodu se sousedními zeměmi, Jugoslávií a Chorvatskem. Tato orientace bosensko-hercegovské zahraniční a obchodní politiky však spíše posiluje izolaci země, než aby posilovala její stabilitu. Z toho je patrné, že pokud má regionální integrace přispívat k stabilitě regionu, musí zde existovat širší vzájemná propojenost.

Region jihovýchodní Evropy je charakteristický silným promícháním etnických skupin obyvatelstva. Státní hranice zde procházejí oblastmi s homogenní etnickou strukturou a ponechávají nezanedbatelné menšiny na území sousedních států (snad s výjimkou Turecka). Někteří autoři dokonce tvrdí, že balkánské národy se nacházejí ve stavu předvestfálské mentality.⁴⁰ Takovýto stav je vhodným podhoubím pro růst a šíření konfliktů, a to jak mezi obyvatelstvem, respektive etnickými skupinami, tak také mezi státy.

Balkán byl v evropské historii často považován za region na periferii, lépe řečeno na periférii periferie. Snaha některých států jihovýchodní Evropy prohloubit vzájemnou spolupráci se nesetkala s velkým úspěchem. Jihovýchodní Evropa je regionem, který můžeme definovat negativně, jako výbušný regionální bezpečnostní komplex. „Balkanizace“ bývá často chápána dokonce jako opak regionalismu. Můžeme samozřejmě mluvit o geografickém regionu jihovýchodní Evropy a o regionálním bezpečnostním komplexu (s vysokou interdependencí bezpečnosti). Existuje zde sice mnoho spontánních regionálních aktivit, ale nenajdeme zde významný formální regionalismus – snad v budoucnosti Balkánská konference? V jihovýchodní Evropě jistě nenajdeme regionální občanskou společnost. Balkán zůstává stagnujícím, turbulentním, v válkách náchylným regionem bez vlastní agendy. Fakt, že Řecko je součástí Balkánu, může vysvětlovat jeho zvláštní postavení v Evropské unii.

Poznámky:

1. Srovnaj např. celou sérii knih o novém regionalismu: Hettne, Björn; Inotai, András and Sunkel, Osvaldo (eds.): 1999a. *Globalism and the New Regionalism. Volume 1.* UNU/WIDER: Helsinki S. 270.
Vol. 2. *National Perspectives on the New Regionalism in the North.*
Vol. 3. *National Perspectives on the New Regionalism in the South.*
Vol. 4. *The New Regionalism and the Future of Security and Development.*
Vol. 5. *Comparing Regionalisms. Implications for Global Development.*
Nebo Fawcett, Louise; Hurrell, Andrew (eds.): 1995. *Regionalism in World Politics. Regional Organization and International Order.* Oxford University Press: Oxford. S. 342.
2. Fawcett; Hurrell, 1995: 2
3. Hurrell, 1995
4. Fawcett, 1995: 11
5. Hettne; Söderbaum, 2000
6. Mistry, 1999: 116–154
7. Nye, 1968
8. Zernack, 1977
9. Bebler, 1998
10. Todorova, 1999
11. Hösch, 1998
12. Matl, 1965: 1–31
13. Jihovýchodní Evropa bývá někdy společně se středozemní oblastí popisována jako patronátní Evropa a její periferie jako Evropa tribální. Fundamentem patronátních struktur jsou kmotrovské a patronско-klientelské vztahy, fundamentem tribálních struktur jsou vztahy patriarchální.
14. Grothusen, 1993: 87–107
15. Grothusen, 1993: 90
16. Gavrilović, 1986: 15–17
17. Grothusen, 1993
18. Schmitt-Egner, 2000: 155–175
19. Členy jsou na Dunaji položené státy (nebo státy v blízkosti Dunaje): Slovensko, Chorvatsko, Moldavsko; regiony Německa, Rakouska, Maďarska, Jugoslávie, Rumunska, Bulharska, Ukrajiny. Česká republika a Srbsko mají statut pozorovatele.
20. Cottey, 2000: 33
21. Kondonis, 1998: 378
22. Valinaikis; Karaganov, 1997
23. Meier, 2000: 22
24. Cottey, 2000: 34
25. Kondonis, 1998: 382
26. Také Daytonská dohoda samotná byla základem pro další spolupráci na multilaterální úrovni. Tato základna však byla velmi úzká a neposkytovala širší rámec pro multilaterální spolupráci v regionu jihovýchodní Evropy, neboť regulovala pouze specifické spory mezi Bosnou, Chorvatskem a Jugoslávií.
27. Kooperační proces pro jihovýchodní Evropu, resp. Balkánská konference, nemá nic společného s Balkánskou konferencí z konce 80. a počátku 90. let, která definitivně ukončila svoji činnost počátkem roku 1991.
28. Plantev, 1999: 97
29. Cottey, 2000: 36
30. SECI – Southeast European Cooperative Initiative; srovnaj internetová stránka SECI: www.bcci.org/seci.html, www.uncece.org/seci/seci.htm

- Členy SECI jsou Albánie, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Chorvatsko, Makedonie, Řecko, Maďarsko, Moldavsko, Rumunsko a Turecko.
31. Dále srovnaj např.: Ehrhart, Hans-Georg; Schnabel, Albert: 1999. *EU Conflict Prevention in the Balkans: The Royaumont Process and Beyond.* In: Cross, Peter; Rasamoelina, Guenola (eds.): 1999. *Conflict prevention Policy of the European Union. Recent Engagements, Future Instruments.* Baden-Baden: Nomos, s. 55–69.
 32. Wittkowsky, 2000: 6
 33. Další informace o Paktu stability srovnaj např. Fischer, Joschka: 2000. *Ein Jahr Stabilitätspakt für Südosteuropa – eine erste Bilanz.* In: *Südosteuropa Mitteilungen*, Nr. 3, 40. Jahrgang, s. 205–210; Hombach, Bodo: 2000. *Ein Jahr Stabilitätspakt für Südosteuropa – eine erste Bilanz.* In: *Tamtéž*, s. 211–217.
Stabilitätspakt für Südosteuropa, beschlossen am 10. Juni 1999 in Köln (gekürzt). In: *Internationale Politik* 8/1999, Dokumente.
 34. Srovnaj webovou stránku EU: *The Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe* – <http://europa.eu.int/comm/dgla/see/intro/index.htm>
 35. Wittkowsky, 2000: 3
 36. Kondonis, 1998: 379
 37. **Bulharsko:** Od roku 1995 navázalo Bulharsko poměrně úzké vztahy se všemi balkánskými státy. Díky flexibilní kooperativní politice se podařilo Sofii podepsat vojenskou smlouvu s Rumunskem a Smlouvu o přátelství s Chorvatskem. Další bilaterální smlouvy v oblasti dopravy a komunikace podepsalo Bulharsko s Makedonií, Albánií a Řeckem.
Rumunsko: Rumunská zahraniční politika se snaží, podobně jako bulharská a turecká, kombinovat evropskou, balkánskou a středoasijskou dimenzi. V roce 1995 podepsalo Rumunsko vojenské smlouvy s Albánií a Bulharskem a navázalo novou spolupráci v oblasti obchodu a dopravy s Tureckem a Slovinskem. Velmi významným krokem k míru a stabilitě celé oblasti, který Rumunsko učinilo, bylo podepsání Dohody o menšinách a neporušitelnosti hranic s Maďarskem.
Albánie: Albánská zahraniční politika se obrací dvěma směry: do balkánského regionu a do západní Evropy. Albánie uzavřela s Rumunskem, Řeckem, Tureckem a Slovinskem Dohody o vojenské spolupráci a výměně informací.
Turecko: Turecko uzavřelo vojenské dohody s Chorvatskem, Albánií a Makedonií. S Makedonií podepsalo Turecko v roce 1995 dokonce Dohodu o přátelství, na niž navazovala Dohoda o obchodu a investicích, již měla být zřízena turecko-makedonská banka. Významné dohody v oblasti dopravy a obchodu uzavřelo Turecko s Bulharskem a Rumunskem.
Řecko: Řecká zahraniční politika udržuje dobré vztahy s Makedonií a Bulharskem. V zahraničních vztazích Řecka však existuje několik problémových oblastí: 1. řecká minorita v jižní Albánii a albánská menšina na severu Řecka; 2. rozhraničovací spory s Tureckem v oblasti Egejského moře.
Chorvatsko: Chorvatsko stále řeší rozhraničovací spory se Slovinskem v oblasti Piranského zálivu a na řece Kolpě. Chorvatské vztahy s Bosnou a Hercegovinou a Jugoslávií jsou stále silně poznamenány válkou z první poloviny 90. let. Chorvatsko uzavřelo Smlouvu o přátelství a vojenské spolupráci s Bulharskem. Především v posledních letech je patrná silná orientace chorvatské zahraniční politiky na západní Evropu a snaha vyvážit se z regionu jihovýchodní Evropy a začlenit se, podobně jako Slovinsko, k regionu střední Evropy.
Svazová republika Jugoslávie: Jugoslávie, která stále ještě překonává následky embarga z 90. let, se snaží zařadit se zpět do mezinárodního společenství. Jugoslávie dosáhla normalizace obchodních vztahů s Rumunskem a Řeckem.
 38. Srovnaj *The Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe*, <http://europa.eu.int/comm/dgla/see/sap/index.htm> downloaded 8. 11. 1999
 39. Triantaphyllou, 1997: 196
 40. Hettne, 2001: 7

Použitá literatura:

- Bebler, Anton: 1998. Slovenia and South-Eastern Europe. In: *Südost-Europa Zeitschrift für Gegenwartsforschung*, 47, Jh. 3–4/1998, s. 135–148.
- Cabada, Ladislav: 2001. Republika Slovinsko a Evropská unie. In: Kubát, Michal (ed.). *Východní rozšíření Evropské unie. Východiska – stav – perspektivy*. S. 200–222.
- Calic, Marie-Janine: 2001. Ein Stabilitäts Pakt für Südosteuropa. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte B* 13–14/2001, s. 9–16.
- Cottey, Andrew: 2000. Europe's New Subregionalism. In: *the Journal of Strategic Studies*, Vol. 23, No. 2 (June 2000), s. 23–47.
- Der Rapacki-Plan für eine atomwaffenfreie Zone in Mitteleuropa: Rede des polnischen Außenminister Adam Rapacki vor der 12. Tagung der Vollversammlung der VN am 2. Oktober 1957 a Rede des polnischen Außenminister Adam Rapacki vor dem Ausschuss für auswärtige Angelegenheiten des Sejm am 13. Dezember 1957. In: *Europa Archiv* 13, 1958, s. 10 482–10 601.
- Fawcett, Louise; Hurrell, Andrew (eds.): 1995. *Regionalism in World Politics. Regional Organization and International Order*. Oxford University Press: Oxford, s. 342.
- Fawcett, Louise: 1995. Regionalism in Historical Perspective. In: Fawcett; Hurrell, 1995, s. 9–37.
- Gavrilović, Mladen: 1986. Zusammenarbeit auf dem Balkan. In: *Internationale Politik* 37, 879, s. 15–17.
- Grothusen, Klaus-Detlev: 1993. Ansätze zur Überwindung des Blockdenkens in Südosteuropa seit Ende der 70er Jahre. In: *Ostmittel- und Südosteuropa im Umbruch. Südosteuropa-Jahrbuch* 24, 1993, s. 87–107.
- Haas, Ernst B.: 1976. Turbulent fields and the theory of regional integration. In: *International Organization*, 2, Vol. XXX, Spring 1976, s. 173–212.
- Henrikson, Alan K.: 1980. The Geographical „Mental Maps“ of American Foreign Policy-makers. In: *International Political Science Review*, 1/4 (1980), s. 495–530.
- Hettne, Björn; Inotai, András and Sunkel, Osvaldo (eds): 1999a. *Globalism and the New Regionalism. Volume 1. UNU/WIDER: Helsinki*, s. 270.
- Hettne, Björn; Söderbaum, Frederik: 1999b. Theorizing the Rise of Regionness. In: *CSGR 3rd Annual Conference. After the Global Crisis: What next for Regionalism?* Scarman House, University of Warwick. www.warwick.ac.uk/fac/soc/csg/conf99 Downloaded 31. 7. 2001
- Hettne, Björn; Söderbaum, Frederik: 2000. Theorising the Rise of Regionness. In: *New Political Economy*, Vol. 5, No. 3, 2000, s. 457–473.
- Hettne, Björn: 2001. Globalism, regionalism and the europeanisation of Europe. In: *Politeia* 162, s. 44–58. www.unisa.ac.za/dept/press/politeia/162/bhettne.html Downloaded 31. 7. 2001
- Hurrell, Andrew: 1995. Regionalism in Theoretical Perspective. In: Fawcett, Hurrell, 1995, s. 37–73.
- Keohane, Robert O.; Nye, Joseph S.: 1977. Interdependence in World Politics. In: *Power and Interdependence – World Politics in Transition*. Boston and Toronto, s. 3–37.
- Kondonis, Haralambos: 1998. Prospects for Balkan Cooperation After the Desintegration of Yugoslavia. In: *East European Quarterly*, XXXII, No. 3, Fall 1998, s. 377–394.
- Krohn, Axel: 1989. Nuklearwaffenfreiezone: regionales Disengagement unter der Rahmenbedingungen globaler Grossmachtinteressen. Das Fallbeispiel Nordeuropa. *Nomos: Baden-Baden*, s. 72–91.
- Lähtenmäki, Kaisa; Käkönen, Jyrki: 1999. Regionalization and its Impact on the Theory of International Relations. In: Hettne, Inotai, Sunkel, 1999a, s. 203–227.
- Lutz, Dieter S.: 1987. *Lexikon Rüstung, Frieden, Sicherheit*. Mit einer Einleitung von Egon Bahr. C. H. Beck: München, s. 49–55.
- Mansfield, Edward D.; Milner, Helen V.: 1999. New Wave of Regionalism. In: *International Organization* 53, 3, Summer 1999, s. 589–627.
- Matl, Josef: 1965. Das politische und kulturelle Werden der Südslawen, im besonderen der Slowenen, Kroaten und Serben. In: Matl, Josef: 1965. *Südslawische Studien Südosteuropäische Arbeiten* 63. München, s. 1–31.

- Matli, Walter: 1999. *The Logic of Regional Integration. Europe and Beyond*. Cambridge University Press: Cambridge, s. 205.
- Mayall, James: 1995. National Identity and the Revival of Regionalism. In: Fawcett, Hurrell, 1995, s. 169–198.
- Meier, Christian: 1990. UdSSR und RGW 1985–1990: Konzepte, Erfahrungen und Perspektiven der Umgestaltung der östlichen Wirtschaftsgemeinschaft, Köln: *Berichte des BIOst*, 59/1990, s. 25.
- Meier, Christian: 2000. Regionale Kooperation in Mittel- und Osteuropa. Bestimmungsfaktoren, Modelle, Perspektiven. Köln: *BIOst* 7/2000, s. 25.
- Mistri, Percy S.: 1999. The New Regionalism: Impediment or Spur to Future Multilateralism? In: Hettne, Inotai, Sunkel, 1999a s. 116–154.
- Nye, Joseph S.: 1968. Comparative Regional Integration: Concept and Measurement. In: *International Organization*, 4, Vol. XXIII, Autumn 1968, s. 855–880.
- Plantev, Plamen: 1999. Legitimizing Subregionalism: Evolving Perceptions, Initiatives and Approaches to Subregional Relations in South-Eastern Europe. In: Dwan, Renata (ed.): 1999. *Building Security in Europe's New Borderlands: Subregional Cooperation in the Wider Europe*. Armonk, NY: M.E. Sharpe/EastWest Institute, s. 95–116.
- Schmitt-Egner, Peter: 2000. Handbuch der europäischen Regionalorganisationen. Akteure und Netzwerke des transnationalen Regionalismus von A bis Z. *Nomos: Baden-Baden*, s. 561.
- Shann, Breslin; Higgott, Richard: 2000. Studying Regions: Learning from the Old, Constructing the New. In: *New Political Economy*, Vol. 5, No. 3, 2000, s. 333–352.
- Szűcs, Jenő: 1990. Die drei historischen Regionen Europas. Frankfurt/Main: Verl. Neue Kritik, s. 107. Původně v maďarštině pod titulem *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, v roce 1983.
- Todorova, Maria: 1999. Die Erfindung des Balkans. Europas bequemes Vorurteil. Darmstadt: Primus Verlag, s. 352.
- Walker, Martin: 2000. Variable geography: America's mental maps of a Greater Europe. In: *International Affairs* 76, 3 (2000), s. 459–474.
- Wittkowsky, Andreas: 2000. Der Stabilitätspakt für Südosteuropa und die „führende Rolle“ der Europäischen Union. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. B 29–30/2000, s. 3–13.
- Zernack, Klaus: 1977. *Osteuropa: Einführung in seine Geschichte*. 1. Auflage, München: C. H. Beck, s. 170.